

פרק יא

פירושים חדשים של רשב"ם לתורה על פי כ"י וינה 23

על דרכי גלגוליהם של פירושי מקראות

כ"י וינה 23¹ מתעד את פירוש רש"י למקרא. בחלק המביא את פירוש רש"י לספר בראשית כתובות בשוליים עשרות הוספות, מהן עם שמות בעלי ההוספות ומהן בלעדיהם. בין ההוספות נושאות השם מצויות שבע המיוחסות בכירור ל"ר' שמואל" (=רשב"ם); שבע-עשרה מובאות בסתם, היינו באמצעות הסימן ת', או מיוחסות לחכמים שונים, גם הן, לאמיתו של דבר, משל רשב"ם, כפי שיובהר להלן. השוואה ביקורתית של נוסח ההוספות עם נוסח פירוש רשב"ם המודפס (מהדורת רוזין) תעמיד אותנו על הבדלי הנוסח בין הפירושים שבכתב היד ובין אלה שברשב"ם המודפס. מתוך ניסיון לעמוד על הסיבה להבדלים נתחקה אחר דרך המסירה בעל פה של פירושי מקראות בימי הביניים בצרפת-אשכנז.

1. הוספות המיוחסות לרשב"ם

1. כא, ז: ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה כי ילדתי בן לזקוני

וינה 23

רשב"ם המודפס

מי מלל לאברהם: מוסב ל'כל השומע יצחק ל'. כשמללו אברהם יולד לך בן זכר שמת שמחהו שילדתי בן לזקוניו. ר' שמואל. מי מלל קי מושיט כל השומע היה מצחק. (הלעז: qui musait פירושו qui imaginait = מי היה מעלה בדמיונו).²

ותאמר מי מלל לאברהם: כלומר ידעו ויבינו כל השומעים מי הוא האלהים שמלל לאברהם להיות לו בן משרה, כי הניקה בנים שרה אחרי זקנתה ולזקוניו של אברהם, כי אין גדול כאלהים.

קשה היה למפרשים להבין את דברי שרה כפשוטם, דהיינו: "לא היה אדם שיעלה על לכו לומר לאברהם כי שרה תיניק בנים" (שר"ל), שכן הייתכן שלא תודה שרה לעושה

1 תיאור כתב היד: נכתב במאה ה'13-ה'14 בכתיבה אשכנזית-בינונית, כולל פירוש רש"י לתנ"ך פרט לדברי הימים. תיאור כתב היד בקטלוג שוורץ: *Die Hebraischen Handschriften der Nationalbibliothek in Wien*. Leipzig 1925. pp. 28-29 הטקסט קריא בדרך כלל, ברם התוספות נפגעו לעתים על ידי כורך הספר או נמחקו בחלקן. מילה שלא פוענחה סומנה כך: - - - .

2 אני מודה לפרופ' מנחם בנית על עזרתו בפיענוח הלעזים שבכתב היד הזה.

נפלאות? שד"ל מעיר שם: “אונקלוס הוציא הכתוב מפשוטו לצורך ההמון ונפתו אחריו המפרשים”.³ שיעור הכתוב לפי רשב"ם המודפס הוא: ותאמר (לעצמה, יכירו השומעים) מי (האלהים ש) מלל לאברהם (כי) הניקה בנים שרה (אחרי זקנתה ו) כי (ילדה בן) לזקוניו (של אברהם. אכן אין גרול כאלהים).

הפירוש שבכתב היד שונה לגמרי מזה שבמודפס, אף על פי שהוא מיוחס לרשב"ם. אפשר כמובן לטעון שטעה המעתיק וייחס לרשב"ם פירוש לא לו. אך בהיות כל הפירושים המיוחסים בכתב היד לרשב"ם אמנם משל רבנו שמואל, ראוי לתת אמון במעתיק, ולבקש פתרון לבעיה בכיוון אחר. “תוספות השלם” מביאים בשם ר' יוסף קרא את הפירוש הזה: “בנוהג שבעולם כשנולד לו בן לאדם הולכין ומבשרין את האב, וזהו שאמר ירמיה (כ, טו): ‘ארור האיש אשר וגו’... יולד לך בן זכר’, אף כאן, כך אמרה שרה מי היה מבשר לאברהם הניקה בנים שרה וגו' ילדתי בן לזקוני, והלוא לא היה מאמין לדבריו, כלומר, אלו היה מבשרין לו בשורה זו לא היה מאמין”.⁴

מפירוש זה המיוחס לר"י קרא מצויים בפירוש רשב"ם שבכתב היד שני יסודות: א. אדם הוא שמילל לאברהם ולא אלוהים. ב. הבשורה נאמרה לאברהם בלשון “יולד לך בן זכר”, לפי הנוהג שבעולם”. בכתב היד נוספה הערה מתורגמת-פרשנית: “מי מלל לאברהם” מוסב ליכל השומע יצחק ל””, כלומר הובלט הקשר בין פסוקנו לפסוק הקודם, והמילה “ותאמר” שבפסוקנו, המיותרת לכאורה, מציינת שתוכן פסוק זה הוא הבהרה של מה שנאמר בפסוק ו. נראה ששיעור הפסוקים לפי פירוש זה הוא: כל השומע מי (ש)מילל לאברהם הניקה בנים שרה (=יולד לך בן זכר) יצחק לי (=שמחהו) כי ילדתי בן לזקוניו. רשב"ם, בהשפעת ר"י קרא, שינה דעתו ביחס למשמעות פסוקנו, הרחיב את פירוש ר"י קרא והוסיף לו ביסוס מתודי.⁵ למעשה זה פירוש רשב"ם חדש, נוסף על הפירוש המודפס.

2. כג, יח: ויקם שדה עפרון לאברהם למקנה

רשב"ם המודפס

לאברהם למקנה: קם לאחר נתינת הכסף כדכת' ונתן הכסף וקם לו, אבל לאחזת קבר מאת בני חת לא קם והוחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו, אז ויקם וגו' לאחזת קבר מאת בני חת.

וינה 23

ויקם שדה עפרון וגו' לאברהם למקנה: הכסף קונה. לעיני בני חת: שיעידו בדבר, ולאחר שקברה הוא אומר 'ויקם השדה לאחזת קבר מאת בני חת': לאחר שקם השדה מקנה מן עפרון לעיני בני חת עדיין לא היה מוחזק לבית הקברות עד

3 פירוש שד"ל לחמשה חומשי תורה, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 89.

4 תוספות השלם, אוצר פירושי בעלי התוספות, חלק ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' קפח.

5 ייתכן לראות בפירושי ר' יוסף בכור שור (=להלן ריב"ש) חזקוני השפעת ר"י קרא-רשב"ם. ריב"ש: “מי מלל לאברהם כלומר מי היה אומר לאברהם שאירע דבר זה שהניקה בנים שרה, לא היה אדם שיאמר לו כך, שלא היה מאמין רק היה כמצחק בעיניו”. חזקוני: “מי הוא שעלה על לבו כבר לומר עוד יבוא יום שיאמר הניקה בנים שרה קישטיני”ט (qui soutenait) בלעז לא היה להאמין כך”.

וינה 23

שקבר שרה ברשות בני העיר ואז קם
לאברהם לאחוזת קבר מאת בני חת. אין
אדם עושה שדהו בית הקברות בלא רשות
המצרנים. ר' שמואל.

1. בשני המקורות מודגש שהיו שני שלבים במעשה קניית מערת המכפלה: א. עם מתן הכסף קם השדה לאברהם למקנה; ב. עם קבורת שרה הוחזק השדה לאברהם לאחוזת קבר.
 2. בפירוש שבכתב היד הודגשו שני דיוקים המבוססים על לשון הכתובים: א. בני חת היו עדים לעסקה שנאמר לעיני בני חת (יח). אברהם קיבל חזקה על השטח רק אחרי שקבר את שרה ברשות בני העיר שנאמר לאחוזת קבר מאת בני חת (כ). שני דיוקים אלה אינם חידושים, שהרי רשב"ם כבר כתבם בפירושו לפסוק ד"ה תנו לי אחוזת קבר: "אחוזת קבר אין יכול להיות אלא ברצון כל בני העיר, וכן מוכיח לפנינו וכו'..." ולפסוק ט ד"ה בתוככם: "לעיניכם ותהיו עדים". ברם נראה כי רשב"ם בעצמו מרמז במשפט "וכן מוכיח לפנינו" המובא במודפס, שמקומם של הדיוקים בסוף הפרק כפי שכתוב בכתב היד ולא באמצע תיאור תהליך הקנייה.
 3. המסקנה העקרונית "אין אדם עושה שדהו בית הקברות בלא רשות המצרנים" מופיעה בכתב היד בלבד ולא בפירוש המודפס. יש להוסיף שלא נמצאה לי כיוצא בה במקורות חז"ל.
 4. לעומת המשפט הארוך שבמודפס: "קם לאחר נתינת הכסף כדכת' ונתן הכסף וקם לו" מובא בכתב היד בקיצור נמרץ: "הכסף קונה". לכאורה סטה כאן כתב היד מדרך, ובמקום לחזק את היסוד הפרשני של דברי רשב"ם הוא החלישו על ידי השמטת פסוק הסיוע המובא במודפס. למעשה כתב היד תיקן כאן שיבוש: אין פסוק כזה בכל המקרא! נראה כי נגרר רשב"ם אחר התלמוד בשבת קכח ע"א שכתב: "אמר רחמנא ונתן הכסף וקם לו", ועל זה מעירים בתוספות שם ד"ה ונתן: "אין הפסוק כן אלא ויסף חמישית כסף ערכך עליו וקם לו" (ויקרא כז, יט) ודרך הש"ס לקצר ולומר בלשון אחר קצר". האם רשב"ם עצמו תיקן את השיבוש? אם כן מדוע לא נרשם התיקון בצורה כלשהי בחיבור השלם, הרי רשב"ם לא נמנע, במקרים מסוימים, להוסיף לפירושו לאחר מעשה הערות כגון "וכן מצאתי אחרי כן במדרש שמואל..." (על בראשית כב, א), "וכן ראיתי בפרקים של רבי אליעזר" (על שמות לב, יט ד"ה וישלך מידו). ושמה תוקן השיבוש על ידי אותו חכם מבעלי התוספות אשר העיר גם על הגרסה במסכת שבת?
 5. נראה כי פירוש זה, שהוא תרומתו הייחודית של רשב"ם לביאור הסיפור, היה רווח בבתי המדרש. שלמותו של נוסח הפירוש שבכתב היד, היקפו, הלמדנות והדייקנות שבניסוח המסקנה העקרונית ראויים לציון.
- תוספת זאת היא אפוא השלמה והוספה לפירוש רשב"ם המודפס.

3. כד, ב: שים נא ירך תחת ירכי

רשב"ם המודפס

שים נא ירך תחת ירכי: וכן ביוסף כשנשבע ליעקב. כריתות ברית ושבועה של בן [לאביו] ועבד לאדוניו כן היתה, שדומה ענין השעבוד וכן כת' "בן יכבד אב ועבד אדוניו", אבל תקיעת כף אל כף או כריתות דבר לשנים ולעבוד בין בתריו מצוייה בשאר בני אדם.

וינה 23

שים נא ירך תחת ירכי: מיני קיום ברית מוצאים בתורה "העגל אשר כרתו לשניים", "אשר עבר בין הגזרים האלה" זהו קיום ברית, "הכף זבח וצלמונע בידך" "ותקעת לזר כפך" גם זה קיום ברית ו(?) שימת יד על ירך מצינו בבן – יוסף ובאליעזר – עבד, כשהשביעם האב והאדון, והושוו כיבוד של בן ושל עבד יחד כדכ' "בן יכבד אב ועבד אדוניו" ומנהג זה היה להם באותם הימים. ר' שמואל.

תוכן הפירוש אחד הוא בשני המקורות. רשב"ם מבחין בין ברית שכורת בן עם אביו או עבד עם אדוניו, שסימן קיומה הוא שימת יד הבן תחת ירך האב או יד העבד תחת ירך האדון, לבין בריתות בין שאר בני אדם שסימן קיומן הוא תקיעת כף אל כף או ביתור דבר לשניים ומעבר בין הבתרים. לברית מן הסוג הראשון הוא מוצא סימוכין בפסוק ממלאכי (א, ו). לסוג האחר אין מובאים סימוכין מן הכתובים בפירוש המודפס, אך בפירוש שבכתב היד מצוטטים שני פסוקים להדגמת הברית על ידי כריתת בעלי חיים ומעבר בין בתריו ושני פסוקים המזכירים תקיעת כף אל כף. אגב כך אנו מתוודעים לפירושו של רשב"ם לפסוקים אלה. הפירוש למשלי ו, א "תקעת לזר כפך" = "תכרות עמו ברית" אינו מפתיע ובדומה לכך פירשו אחרים, אך הפירוש לשופטים ח, ו, "הכף זבח וצלמונע עתה בידך" = "האם כרת ברית עם זבח וצלמונע", הוא מקורי ויוצא דופן ולא מצאתי דומה לו בין פירושי חכמינו. ראוי לציין שהוא נראה מאולץ ואינו משתלב בהקשר של הסיפור. ההערה בסוף הפירוש: "ומנהג זה היה להם באותן ימים" אינה מופיעה בפירוש המודפס. גם כאן יש בכתב היד השלמה ותוספת לפירוש שבמודפס.

4. כד, מ: ישלח מלאכו

רשב"ם המודפס

ישלח מלאכו: יודע אני שיתנו לך. ואומר ה' אלהי אדוני אברהם וגו': כל אריכות דברים להודיעם שמה' יצא הדבר.

וינה 23

הוא ישלח מלאכו וגו': לשון נבואה הוא, יודע אני שיצליח, וכן כל הפרשה כשלקחני מבית אבי הבטיחני שיצליחני ועל כן אני בטוח תצליח. ואמרה שתה: ויודע אני שתאמר שתה ולא תשיב את פני. אשר הוכיח: שנתן מן

רשב"ם המודפס

וינה 23

האותות ומן הסימנים.

רע או טוב: לא היו ולא נוכל לעכב כי מה' יצא הדבר. נקרא לנערה: אתה אמרת שאדונך היה בטוח שתצליח - - - - - תלך עם אדם אז נדע כי מי"י הוא וכל דבריו נכוחים. ר' שמואל.

לא נוכל דבר אליך רע או טוב: לא הסתירה ולא הבניין תלוי ברצונינו כי בעל כרחינו, רוצים ולא רוצים, כי הק' עשה שהיכולת בידו.

1. דומים הפירושים בשני המקורות, אף כי בכתב היד יש הרחבה והבהרה לפירושים הלקוניים שבמודפס. מודגש ש"כל הפרשה" היא נבואה ממש, בעוד שבמודפס הניסוח כללי "יודע אני", "מה' יצא הדבר".
2. שלא כבפירוש המודפס, מביא כתב היד בשם רשב"ם פירוש קצר וסתום כלשהו לד"ה נקרא לנערה. פירוש זה מבואר בהרחבה ב"תוספות השלם":

נקרא לנערה: יש מקשים הרי אמרו מה' יצא הדבר וכת' הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ה', ובבקר אמרו נקרא לנערה ונשאלה את פיה, נמצא שהתחרטו ממה שאמרו לו? ! אלא הכי פתרונו כי בבקר נועצו יחד ואמרו זה לזה שמא זה העבד שאין אנו מכירים בדאי הוא ושיקר לנו מכל הדברים שסיפר, שמא אינו עבד אברהם ורוצה הוא לקחת בתנו לו לאשה ולהביאה אל ארצו, אלא בזאת נדע אם כנים דבריו נקרא לנערה ונשאלה את פיה אם היא רוצה ללכת עם האיש הזה שהוא נכרי ואינה מכירה אותו, ואם תאמר כן אני רוצה ללכת עם האיש, בידוע שממנו יצא הדבר ולא נוכל למחות לה ולמנעה מלכת עמו.⁶

אין "בעלי התוספות" יודעים את שמו של בעל הפירוש המקורי הזה. אנו משערים שרשב"ם הוא, שהרי גרעין הפירוש רשום בתוספת שבכ"י וינה 23. בהיות התוספת מיוחסת לרשב"ם ובהיות תוכנה דומה לתוכן פירוש רשב"ם המודפס, עלינו לקבל את עדותו של כתב היד ולייחס גם את הפירוש ל"נקרא לנערה" לרשב"ם. פירוש רשב"ם התעשר אפוא גם כאן בהשלמות אחדות.

5. לב, כה: ויאבק איש עמו... כט: כי שרית...

רשב"ם המודפס

וינה 23

ויאבק איש וגו': הק' הבטיחו "היטב איטיב עמך" ולא האמין לו "ויירא יעקב מאד וייצר לו" ולפיכך ניזק. וכן מצינו במשה

(אחרי ההסבר לפועל שרית): ומה שלקה יעקב ונצלע לפי שהקב"ה הבטיחו והוא היה בורח וכן מצינו בכל ההולכים בדרך.

רשב"ם המודפס

במשה כת' "שלח נא ביד תשלח" –
 "ויחר אף ה' במשה", ולפי הפשט אף על
 פי שאמרו חכמים בכל מקום חרון אף
 עושה רוע וכאן מה רועם יש – "הלוא
 אהרן אחיך הלוי" עתיד היה להיות לוי
 ואתה כהן ועכשיו הוא יהיה כהן ואתה
 לוי, אך לפי הפשט לפי שהיה מתעצל
 ללכת כת' "ויהי בדרך במלון ויפגשו ה'
 ויבקש המיתו" וכן ביונה שנבלע במעי
 הדגה וכן בבלעם "ויחר אף א' כי הולך
 הוא" ונעשה חגור כדכת' "ותלחץ את
 רגל בלעם וילך שפי" חגור, כמו שופו
 עצמותיו.

יונה 23

שאמ' לו הק' "לך שוב מצרימה ואהיה
 עמך" והשיב לו "שלח נא ביד תשלח"
 וניזק "ויפגשו ה' ויבקש המיתו". וכן
 מצינו בבלעם "ויחר אף ה', כי הולך
 הוא" וניזק. כן לכל המעבירים על דעת
 קונם ניזוקין. ר' שמואל.

1. רשב"ם רואה בהענשת יעקב בצליעה דוגמה אחת מני רבות למימוש העיקרון "מידה
 כנגד מידה": מי שהולך בדרך ומתעלם ממצוות האל נענש בהפרעה להמשך הליכתו
 באותה הדרך. לאחר שניסח את הכלל: "וכן מצינו בכל ההולכים בדרך", הוא מוכיח
 מן הכתובים את נכונות תפיסתו על ידי הזכרת מקרים אחרים, של משה, של יונה
 ושל בלעם.

2. מבנה הפירוש שבכתב היד דומה לזה שבמודפס, אף כי בסדר הפוך: תחילה הוא מביא
 את ההשוואה של ענישת יעקב לענישת משה ובלעם, ואחר כך הוא מסיק את המסקנה
 התאולוגית. אך יש בו שני שינויים לעומת הפירוש שבמודפס: א. הוא השמיט את
 הדוגמה של יונה. ב. הוא איננו מציין שמדובר בעונש ל"הולכים בדרך" דווקא, אלא
 רואה בעונשים אלה ביטוי אחד לדרכו הכללית של ה' בהנהגת עולמו: "כן לכל
 המעבירים (=העוברים) על דעת קונם ניזוקין". כן נשמטה מכתב היד ההתמודדות
 הפרשנית עם הביאור המדרשי ל"ויחר אף ה' במשה" המופיעה במודפס.

דוגמה זו שונה מקודמותיה. הנוסח שבמודפס בנוי על יסודות פרשניים ורעיוניים מוצקים,
 ואילו בפירוש בכתב היד הוקהה הדיוק העדין מאוד שבהשוואת ארבעת המקרים של
 "ההולכים בדרך", ובמקומו הובע מוסר השכל כללי שאינו מבאר מדוע הושווה עונשו
 של יעקב לעונשם של משה ובלעם דווקא ולא לעונשם של אנשים אחרים במקרא שהימרו
 גם הם את פי ה'. אפשר לשער שבפירוש שבכתב היד באה לידי ביטוי מגמה דידקטית
 אשר ויתרה על הדיוק הפרשני לטובת היסוד החינוכי. כן נעלמה ההתדיינות עם המדרש,
 אולי בשל היותה פירוש בתוך פירוש. השמטתו של מקרה יונה נובעת אולי מכך שלא
 אוששה על ידי ציטטה, כשם שזה נעשה בדוגמאות אחרות.

6. לר, יט: והוא נכבד...

רשב"ם המודפס

וינה 23

והוא נכבד: ושמעו לו.
והוא נכבד מכל בית אביו: ללמד
שנשמע(?) לו כל בני עירו. ר' שמ.

1. השווה ריב"ש: והוא נכבד — ונשמע לבני עירו.
2. לכאורה נראה שהתוספת לקוחה מריב"ש ולא מרשב"ם, אך כיוון שהיא מיוחסת בכתב היד לרשב"ם, יש לשער שאמנם רשב"ם הוא בעל הפירוש וריב"ש שאב ממנו.

7. לז, א: וישב יעקב...

רשב"ם המודפס

וינה 23

וישב יעקב: מוסב למעלה בעניין עשו
כת' "וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו" וכת'
"וישב עשו בהר שעיר", הלך לו עשו
מארץ מגורי אביו ונתיישב בהר שעיר
ויעקב לא זז ממקומו ונתיישב בארץ
מגורי אביו, בירושת הבכורה שקנה. ר'
שמואל.

וישב יעקב: עשו הלך אל ארץ אחרת
"מפני יעקב אחיו", אבל יעקב ישב אצל
אביו בארץ מגוריו כי לו משפט הבכורה.

הפירוש בכתב היד מפורט ומפורש יותר: א. הוא מציין את הקשר עם הפרשה הקודמת:
"מוסב למעלה". ב. הוא מבאר בהרחבת-מה את מהלכי עשיו. ג. במקום "לו משפט
הבכורה" הוא מבהיר: "בירושת הבכורה שקנה" והרי זה מדויק יותר.
בפירוש שבכתב היד מצאנו השלמות ודיוקים גם בתוכן הפירוש וגם בגישה הפרשנית-
העקרונית.

2. פירושים אחרים הקרובים לפירושי רשב"ם

8. ה, כט: ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו

רשב"ם המודפס

וינה 23

ויקרא את שמו נח וגו' שמא נביא
היה או שמא ראה אות בלדתו. ת'.
זה ינחמנו — כיום שנולד נח מת אדם
הראשון ופסקה קללה 'בעצבון תאכלנה'
כדכת' "בזעת אפך תאכל בה" (!) לחם עד
שובך אל האדמה". ר' יוסף.

זה ינחמנו וא"ת כיון שאומרים נביא
גדול היה עבר שקרא לבנו פלג, למה
אין אומרים נביא גדול היה למך שקרא
לבנו נח? ותירץ רשב"ם שזה היה ראשון

רשב"ם המורפס

לנולדים אחר מיתת אדם ולכך קראו נח
שאמר יהי רצון שיתקן זה עיתו של זה
(מובא בשם רשב"ם על ידי ר' חיים
פלטיאל).⁷

1. פירוש רשב"ם לפרקי בראשית ב-יז לא הגיע לידינו, כידוע, ואין אנו יודעים מה היה כתוב בחיבורו השלם על פסוק זה. מכל מקום אין סיבה לדחות את עדותו של ר' חיים פלטיאל ביחס למקור הפירוש המובא לעיל.
2. פירושו של חזקוני בהשוואה לשני המקורות הנ"ל:

ארורה האדמה... ולא נתקללה אלא ימי חייו של אדם שנאמר כל ימי חייו. צא וחשוב שנותיו ותמצא שמשמת הוא, לא נולד איש עד שנולד נח וחזרה ברכה למקומה דכתיב נח לאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה וגו' וכתיב ויחל נח איש האדמה ויטע כרם.

א. רעיון הפסקת חלות הקללה וזה אצל חזקוני ואצל ר' יוסף מכתב היד, אך הראייה שונה, זה מוכיח מ"כל ימי חייו",⁸ היינו רק במשך ימי חייו, וזה מוכיח מ"עד שובך אל האדמה" היינו, כשישוב אדם אל האדמה, במותו, אז תפסק הקללה.
ב. שלושת המקורות — כתב היד, רשב"ם וחזקוני — מדגישים שמיום פטירת אדם הראשון לא נולד איש עד לידת נח. ברם כתב היד כותב "ביום שנולד נח מת אדם הראשון" והרי אין זה מדויק,⁹ ואילו רשב"ם וחזקוני מדייקים. לפי רשב"ם, נח "היה ראשון לנולדים אחר מיתת אדם", ולפי חזקוני "משמת הוא (= אדם) לא נולד איש עד שנולד נח".

3. מניין ידע למך שהבן שנולד לו יביא מזור לעולם? התשובה לשאלה זו מובאת בכתב היד בסתם, לפי הסימן ת', בנפרד מן הפירוש המיוחס לר' יוסף למשפט "זה ינחמנו". גם ר' חיים פלטיאל מציג את השאלה בסתם ורק התירוץ עליה מיוחס לרשב"ם. מסתבר אפוא שהשאלה ניסרה בחלל בתי המדרש וגם רווחה תשובה כללית עליה, במקום מסוים ייחסו את התשובה לר' יוסף ובמקום אחר ייחסו לרשב"ם.

זוהי דוגמה לגלגולו של פירוש הנמסר בעל פה מבית מדרש לבית מדרש: גם נוסח תוכנו וגם שם אומרו עשויים להשתנות, וכבר מלא התלמוד "איכא דאמרי" מסוג זה.

7 פירושי התורה לר' חיים פלטיאל, מהדורת י"ש לנגה, ירושלים תשמ"א, עמ' 11.

8 השווה ריב"ש על אתר: "וזה היא הנחמה שבימיו כלה זרעו של קין שנתקללה האדמה בעבורו כדכתיב 'לא תוסיף תת כחה לך' (לך — היינו) כל זמן שאתה זורעך בעולם וכיון שכלה זרעו של קין התחילה (לחזור) לקדמתה".

9 ראה הערת שזעזעל מחזקוני על אתר, המביא את סדר עולם.

9. ית, ח: ויקח חמאה וחלב

רשב"ם המודפס

ויקח חמאה וחלב: לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש שהביא את פת לחם על השלחן אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא. הבאת פת על השלחן אינו חידוש אבל החמאה והחלב והבשר שאינו מזומן לכל האורחים הוצרך לפרש.

וינה 23

בן בקר רך וטוב: אחד הוא לפי הפשט. ויקח חמאה וגו' לחם לא היה צריך להזכיר כי הוא ראשית הסעודה. ת'.

1. הפירוש הפשטי ל"ויקח חמאה" אינו לא כרש"י ולא כריב"ש, ובאסכולה הצרפתית הוא הוצע בידי רשב"ם.¹⁰ נראה אפוא שבעיקרו של דבר דומה הפירוש שבכתב היד לפירוש רשב"ם.

2. שתי הערות עולות מן ההשוואה בין הפירושים: א. אין ברשב"ם המודפס ביאור למילים "בן בקר רך וטוב", אף כי סביר מאוד שרשב"ם סבר גם הוא שמדובר בעגל אחד לפי הפשט, להוציא מן הפירוש הדרשני המובא ברש"י. ב. לפי כתב היד הלחם לא הוזכר "כי הוא ראשית הסעודה". משמעות הביטוי הזה כאן לא ברורה. אם הכוונה היא שמובן מאליו שמביאים לחם בתחילת הסעודה, הרי טעם זה דומה למה שמובא ברשב"ם, ואם אין זאת הכוונה, זהו טעם שונה מזה שברשב"ם.

10. ית, ט: איה שרה אשתך

רשב"ם המודפס

איה שרה אשתך: אעפ"י שהיו יודעים היו שואלים כדרך שמצינו בשכינה שאמ' לאדם איכה וכן בבלעם... וכן ישע'... וכל זה דרך התחלת הדיבור.

וינה 23

איה שרה אשתך: כן דרך המקרא לדבר כמו "ויאמר לו איכה". ת'.

כתב היד מביא את הפירוש בסתם (=ת') אך קרוב מאוד לשער שהוא מרשב"ם. רש"י, ריב"ש וחזקוני מפרשים אחרת.

11. ית, יז: המכסה אני מאברהם

רשב"ם המודפס

המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום ואני יודע שבניו ישמרו דרך ה' ויזכו להביא עליהם את אשר

וינה 23

המכסה אני מאברהם והוא יהיה לגוי גדול ועצום, על בניו לשמור חוקות ומצות טובים. אם אגלה לו שאעביר

10 כפרשנות הספרדית הוא הוצע בידי רד"ק.

רשב"ם המודפס

דיבר לאברהם לתת להם ארץ כנען...

וינה 23

סדום ועמורה מן העולם מרוב חטאתם
- - - ואקיים לאברהם את אשר דבר
עליו לתת לזרעו אחרייו את ארץ כנען אם
ישמרו דרכם. ר' יוסף.

רבותינו הצרפתים, ובכלל זה חזקוני ומנחת יהודה, לא פירשו את המשפט "למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו", או שפירושוהו אחרת משפירש רשב"ם, והנה ביאור זה ממש מובא בכתב היד בשם ר' יוסף. זוהי דוגמה נוספת לפירוש שבגלגולו בעל פה נשתנה שם אומרו.

12. יט, ה: ונדעה אותם

רשב"ם המודפס

ונדעה אותם במשכב זכור וכן בפלגש בגבעה.

וינה 23

ונדעה אותם לתשמיש וכן מצינו בפלגש בגבעה "אל תעשו את דבר הנבלה הזאת".¹¹ ר' יוסף

גם רש"י פירש "למשכב זכור", ברם ההפניה לפלגש בגבעה היא ברשב"ם ובכתב היד בלבד. וייתכן שגם כאן נשתנה שם בעל הפירוש אגב מסירתו בעל פה.

13. כ, טז: ולשרה אמר

רשב"ם המודפס

ולשרה אמר דברי פיוסים ותנחומים, הנה בקחתי אותך בתחילה לא באונס ולא בכח אלא כמנהג נישואין שהרי נתתי מהר ומתן אלף כסף לאחיך בשביל שהייתי סבור שהיה אחיך כמו שאמרת לי, ולא זהו מתן של צאן ובקר שנתן אבימלך לאברהם לבסוף אלא קודם שהביאה אל ביתו, שאפילו פרעה שנענש יותר כתוב בו "ולאברם הטיב בעבורה" קודם נישואין וכל שכן אבימלך; נתתי אלף כסף מתחילה כדכת' בפרעה וכדכת' "הרבו עלי מאד מהר ומתן" וכדכת' "ומגדנות נתן לאחיה ולאמה"... זהו עיקר לפי

וינה 23

ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף: כשלקחתיך נתתי אלף כסף לאחיך במתנה כמנהג עולם כה(כמו?) שמצינו "ומגדנות נתן לאחיה ולאמה", ולא לקחתי בחזקה ולא אנסתי ממנו כי לדעתו וברשותו כי הייתי סבור כי אחותו היית כי כוונתי לטובה, הנה הוא לך כסות עינים שלא תתבייש בדבר ולא יראה בך שום אדם לרעה על זאת, כי לכבודכם נתכוונתי ולא (ההמשך אבד עם קריעת הדף, וחבל).

11 שופטים, יט, כד. נוסח המסורה: לא תעשו דבר הנבלה הזאת.

רשב"ם המודפס

פשוטו כי לכבודה של שרה אמר אבימלך
כל זה ולא לקנתרה ולהוכיחה.

1. ברור שכתב היד מתכוון לפירושו של רשב"ם, אף על פי שהדף הקרוע אינו מסייע לא להמשך ולא לייחוס של הפירוש.
2. עיקר המחלוקת הפרשנית נעוץ בשאלה: "אלף כסף" האם הם שווה-כסף? כך פירש ריב"ש, היינו הצאן והבקר שנתן אבימלך לאברהם אחרי שהחזיר לו את אשתו, "שלא השיבותיך ריקנית" (רש"י), או שמא הם המוהר שנתן אבימלך לאברהם לפני שלקח את שרה (רשב"ם)? הנושא נדון הרבה בבית המדרש של רבותינו הצרפתים כמרומו בדברי רש"י: "ויש מדרש אגדה אבל ישוב לשון המקרא פירשתי" ובדברי רשב"ם: "זהו עיקר לפי פשוטו", וכמוכח מאריכות לשון הפירושים של שניהם. גם בדור שלאחר מכן נדרשו לנושא כמוכח מדברי ריב"ש, שפירש כרש"י דווקא ומדברי חזקוני שפירש כרשב"ם: "כן היה דרכם לתת לקרובי הכלה כמו שמצינו באלעזר".

14. כא, טו-טז: ותלך ותתע... ויכלו המים

רשב"ם המודפס

ותתע במדבר באר שבע — לפיכך ויכלו
המים מן החמת שאילו הלכה דרך ישר
היה מספיק לה החמת מים שנתן לה
אברהם עד המלך.

וינה 23

ויכלו המים וכו': לפי שתעת במדבר ולא
הלכה דרך ישר. תו'.

1. מובא ב"תוספות השלם" בשם ר"י קרא: "ותלך ותתע: לפי שנאמר ויכלו המים שלא תאמר למה לא נתן לה אברהם די שתייתה בדרך ושתיית הנער, לכך נאמר ותלך ותתע להגיד לך כי לולא ותתע בדרך לא היה(!) המים כלים". פירוש רשב"ם זה לזה המיוחס לר"י קרא, אלא שניסוחו מרוכז.
2. כתב היד מציין סתם תו', למרות שבהמשך הוא מביא פירוש המיוחס לר' יוסף. עובדה זו מחזקת את ההשערה ששמו של בעל הפירוש הזה — רשב"ם — כבר נשכח ורק תוכנו נשאר ונמסר בעל פה בבית המדרש. זהו סימן לתפוצתו הרבה של הפירוש הזה, המנקה את אברהם מאשמת הפקרת הגר וישמעאל.

15. כא, כב: ויהי בעת ההיא — תוספת ראשונה

רשב"ם המודפס

ויהי בעת ההיא שנולד יצחק משרה וידע
אבימלך ניסים שעשה לו הק' לכן באו
עתה לכרות ברית עמו

וינה 23

ויהי בעת ההיא: כשנולד בן לאברהם
לזקוניו אמרו ודאי יקיים אבטחתו שאמ'
"לזרעך נתתי וגו'", לכן הלך להשביעו

רשב"ם המודפס

וינה 23

פן ישקר (!) וגו'.

וכן “בעת ההיא אמר ה' אל יהושע”
באותו זמן שהוא קרוב לפסח ומילת
זיכרון (זכריו?) מעכבת בו. ר' יוסף.

וכן כל 'בעת היא' צריך לפרש לפי
המאורע.

16. ויהי בעת ההיא — תוספת שנייה

רשב"ם המודפס

וינה 23

יקרא לך זרע: הברכות הנתונות לזרעך
יהו חלות על יצחק. (בכתב היד אין כל
רווח בין פירוש זה לבין ההמשך).

יקרא לך זרע: בריתי שהקימותי לזרעך
לתת להם את ארץ כנען כדכת' “כי גר
יהיה זרעך וגו'” על יצחק הבטחתיך.

ר"י קרא

וינה 23

ויהי בעת ההיא: שראה אבימלך שנולד
לו בן אז ידע שייירש הארץ ויצלית, ועתה
השבעה לי וגו' אנכי אשבע אבל אין הדין
עלי לעשות רצונך, והוכיח וגו' אשר גזלו
עבדיך ממני באר. ר' יוסף.

ויהי בעת ההיא: לאחר שראה אבימלך
שנתקיימה הבטחתו של הקב"ה שני “ואת
בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה
למועד הזה” ומה הוא הברית? זו ברית
הארץ דכת' “ביום ההוא כרת ה' את אברם
ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ וגו'”
אמר לו אלהים עמך בכל אשר אתה עושה
שכן מאה שנה ילדת ושרה בת תשעים
שנה וילדה. אשר עשיתי עמך בהיותי יושב
על הארץ ואתה היית גר לאמר לך “הנה
ארצי לפניך” כן תעשה גם אתה עמדי
כשתירש את הארץ ואני אהיה גר שמוכסח
אני שכשם שנתקיימה הבטחתו “למועד
הזה” כן יתקיימו דבריו שאמר “לזרעך
נתתי את הארץ הזאת” ואמר אברהם אנכי
אשבע. והוכיח: כל אהבה שאין בה תוכחה
אינה אהבה וכל שלום שאין עמו תוכחה
אינו שלום, אמר לו אנכי אשבע אבל מה
שאמרת “כחסד אשר עשיתי עמך” אין
כאן חסד שהרי כשהייתי גר בארץ גזלו
עבדיך את באר המים אשר חפרתי. מפי
רבי יוסף בר שמעון ז"ל.¹²

12 על פי א' ברלינר, פליטת סופרים, מאינץ תרל"ב, עמ' 13–14.

1. בכתב היד מובאות שתי תוספות נפרדות זו מזו, ושתייהן בשם ר' יוסף, אך הראשונה דנה בתפקיד הביטוי "בעת ההיא" להבהרת הפסוק ובמשמעות הפרשנית הכללית של הביטוי, והיא ברוח פירוש רשב"ם, ואילו השנייה דנה בקטע הרחב יותר, וליתר דיוק בהבהרת הקשר הרעיוני בין מהלכו של אבימלך ובין קובלנת אברהם (בתורה לא ברור כל כך כיצד מתקשרת קובלנת אברהם שבפסוק כה עם הצעת אבימלך שבפסוקים כב-כג). הפירוש שבתוספת השנייה ממוקד כולו בקטע, בלא קביעת כללים פרשניים. תוספת שנייה זו היא ברוח פירושו של ר"י קרא.
 2. ניתוח התוספת הראשונה: שני חלקים לפירוש שבכתב היד. החלק הראשון נוגע לקטע הנדרון ממש ומבאר את טעם פניית אבימלך לאברהם בעת ההיא דווקא, והחלק השני מצביע על כלל פרשני-לשוני — משמעות הביטוי "בעת ההיא", והוא נעזר לשם כך במובאה מספר יהושע. גם פירוש רשב"ם הוא בעל מבנה דומה, אך חלקו הראשון הוא קצר יותר ופחות מפורט מהחלק המקביל לו בכתב היד, ואילו החלק השני מנוסח ברשב"ם המודפס ככלל לשוני-פרשני בלא כל הדגמה.
- תוספת זו מצטרפת לתוספות המרחיבות את פירוש רשב"ם ומבססות את יסודותיו הפרשניים. לא הבאנו אותה בסעיף א מפני שכתב היד מייחס אותה לר' יוסף ולא לרשב"ם, אך ייתכן שהמעתיק טעה וייחסה לר' יוסף אגב גררא, בעקבות התוספת השנייה המיוחסת, וכנראה בדין, לר' יוסף קרא.

17. כה, כא, לב, לד: לנכח אשתו... למה זה אנכי... הולך למות... ויבז עשו...

וינה 23

רשב"ם המודפס

לנכח אשתו: בשביל אשתו.
למה זה אנכי: היתה יריאה למות על עצבונו והנביא השיבה אל תיראי כי לא תמות אך מנהג יולדת תומים הוא זה שהרי "שני גוים בבטן".
הולך למות: לסוף ימיי, כמו "הנה אנכי הולך בדרך כל הארץ".

ויבז: לבסוף נתחרט כדכת' "את בכורתי לקח" ולא ראה את הנולד. תו'.

לנכח: בשביל
ויאמר ה' לה ע"י נביא. שני גוים — אל תיראי כי צער העיבור שלך בשביל ששני תאומים יש בבטן, שמרובה צער העיבור של שנים מעיבור אחד.
הנה אנכי הולך למות: בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם דובים ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות למה זה [לין] להמתין חלק בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אבי הרב ר' מאיר מ"כ וזהו "ויבז עשו את הבכורה".
ויבז עשו: לפי שלסוף נתחרט על כך כדכ' "את בכורתי לקח" לכן הקדים כאן להודיע שטותו. עתה בשעת אכילה ביזה את הבכורה אבל לבסוף היה מתחרט.

1. הקטע כולו מובא בכתב היד בהעלם אחד ובסופו הסימן תו', אך נראה ברור כי,

- פרט לביאור של “הולך למות”, הוא משל רשכ”ם. הרי שוב דוגמה לפירושים שתוך העברתם מבית מדרש לבית מדרש נשכח או הושמט שם אומרם.
2. במודפס אין פירוש רשכ”ם למשפט: “הנה אנכי הולך למות”, ובמקום זה הובא פירושו של ר’ מאיר, אבי רשכ”ם. מאידך, הקטע בכתב היד מובא כמקשה אחת וראינו שהוא תואם את פירוש רשכ”ם. אפשר אפוא לשער שגם הפירוש ל”הולך למות” שבכתב היד משל רשכ”ם הוא, אלא שהושמט מפירושו המודפס, אולי בגלל הבאת פירושו של ר’ מאיר אבי רשכ”ם. אם השערה זו נכונה, גם זכינו בפירוש נוסף משל רשכ”ם וגם הוחזרה אבדה לבעליה.
3. הבדלי הנוסח בין כתב היד לבין המודפס אינם משמעותיים, אך בד”ה ויבז עשו, נוסח המודפס מציין גם את הכלל הפרשני המונח ביסוד הפירוש: “לפי שלסוף... לכן הקדים להודיע...”. זוהי דוגמה מני רבות לשיטת “ההקדמות” של רשכ”ם ולהרגלו להצביע על שיטותיו הפרשניות.¹³ במסירה בעל פה הוטעם תוכן הפירוש אך הושמט העיקרון הפרשני.

18. כה, לג: וימכר את בכורתו... ויעקב נתן לעשו

וינה 23

רשכ”ם המודפס

- וימכר את בכורתו בדמים, ואחר כך ויעקב נתן לעשו וגו' כמנהג בני אדם לקיום המכר.
- וימכר את בכורתו: מכר ממש במעות, ואין אנו יודעים הסכום. ויעקב נתן לעשו וגו': דרך מכירות היא כך שלאחר שנתקיים המכר הולכים לאכול ושותין יין כדי שיצא קול המכר על ידי כך. תו'.

1. פירוש מובהק של רשכ”ם מובא בסתם בכתב היד.
2. הפירוש מוזכר במקומות אחרים הן בשם רשכ”ם והן בסתם. כת”י שונים וכן פענח זא מתעדים אותו בשם ר’ משה (?). ספרות הוויכוח משתמשת בו לצרכיה.¹⁴ ריב”ש מביאו בסתם ודוחה: “ויש מפרשים כי בכסף קנה יעקב את הבכורה וזה האוכל היה סעודת המכירה שקורין בברייא והוא בדאות בעיניי”. ייתכן שמפני כבודו של רשכ”ם נמנע ריב”ש מלהזכיר את שם בעל הפירוש והעדיף לייחסו ל”יש אומרים”, אך ייתכן גם שהפירוש התפשט מהר (אולי בשל חידושו ואולי בגלל חשיבותו לוויכוח), ובדרך מסירתו מבית מדרש לבית מדרש הושמט שם אומרם. מכל מקום ראוי להדגיש שריב”ש אשר התווכח עם הנוצרים במקומות רבים בפירושו לתורה¹⁵ ביטל את ערכו הפרשני של ביאור זה.

13 ראה על כך לעיל, בפרק ט: “דרכו של רשכ”ם בפירושו לחלק הסיפורי של התורה”.

14 ספר יוסף המקנא, מהדורת י' רוזנטל, ירושלים תש”ל, עמ' 40–41.

15 י' נבו, פידושי דבי יוסף בכוד שור על התורה, ירושלים תשנ”ד, עמ' 9–10 של המבוא, וספרות שם.

3. תוכן הפירוש שבכתב היד זהה לזה שברשב"ם, אך הניסוח רחב ומלא יותר, ובכך הוא מצטרף לפירושים שניתחנו בסעיף 1 לעיל.

19. כו, א: מלבד הרעב הראשון

וינה 23

מלבד הרעב הראשון וגו': בא להגיד שכשם שירד אברהם למצרים בימי הרעב, כמו כן רצה יצחק לירד למצרים דרך פלשתים, שזה דרך קרוב לבוא מארץ כנען למצרים כדכ' ולא נחם אלהים דרך וגו' וזהו שאמר הק' לו אל תרד מצרימה (ההמשך בלתי קריא).

רשב"ם המודפס

מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם: כדכת' ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה; לא הוצרך פסוק זה אלא להודיע שכשם שאברהם אביו היה הולך בשביל הרעב למצרים, כך יצחק היה יורד למצרים דרך ארץ פלשתים דרך קצרה כדכת' ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, ולכך אמר לו הק' "אל תרד מצרימה" לפי שידוע הקב"ה שהיה יורד למצרים.

נראה לנו ברור שהפירוש שבכתב היד דומה מאוד לזה שברשב"ם המודפס ושייך לרשב"ם. קשה לערוך ניתוח השוואתי מפני שהפירוש שבכתב היד קטוע.

20. ל, יח, כד: יששכר... ותקרא את שמו יוסף

וינה 23

יששכר: "שכר שכרתיך" נתן אלקים שכרי' שתי שכריות. יוסף לשון יסיפה פסקה אסף, ולשון תוספת. לשון יסיפה כמו "קול גדול ולא יסף" ולא פסק, "ולא יסף עוד לדעתה" לשון תוספת. ר' יעקב בר שמשון תר'.

רשב"ם המודפס

יששכר: שני שכרים אחד שכר הדודאים ואחד שכר שנתתי שפחתי לאישי. ותקרא את שמו יוסף על שאמרה "אסף אלהים את חרפתי" ואם כן תקראהו אסף, יו"ד של יוסף למה? על שם שנתפללה "יוסף ה' לי בן אחר". הרי שם זה משמש שני אמירות אסף ויוסף.

1. הפירוש לשם "יששכר" זהה בשני המקורות. גם המשמעות הכפולה החבויה ביסוד השם "יוסף" דומה בשני המקורות. ובהיות ר' יעקב בר שמשון ורשב"ם בני דור אחד¹⁶ ותלמידי אסכולה אחת, קשה לקבוע מי בעל הפירוש. מכל מקום יש

16 על ר' יעקב בר שמשון ועל יצירתו התורנית, ראה: א' גרוסמן, *חכמי צפת הראשונים*, ירושלים תשנ"ה, עמ' 411–426. בין תחומי יצירתו של ר' יעקב לא מנה גרוסמן את פרשנות המקרא, אך הוא הדגיש ש"רוב דברי תורתו של ר' יעקב אבדו" (עמ' 412). ייתכן אפוא שחיבר ר' יעקב פירושי מקראות והם אבדו. לפי גרוסמן, ר' יעקב בר שמשון קשיש מרבנו שמואל בשנים מעטות בלבד.

להודות שסגנון כתיבתו של רשב"ם הוא בהיר וחד, בעוד שדברי ר' יעקב בר שמשון מסורבלים.¹⁷

2. הסימן ת' אחרי ציון שם בעל ההוספה בא אולי כדי למנוע הכפלת התיבה "תוספת". הפירוש הנ"ל לשם "יששכר" מוזכר גם בפירושי ר' חיים פלטיאל בלי ציון שם המפרש.

21. לב, ה-ו: ויהי לי שור וחמור... וגם הולך לקראתך

וינה 23

רשב"ם המודפס

ויהי לי שור וחמור וגו': אני מגיד לך שאיני צריך לממונך כי עשיר אני. אך (חפץ?) אני למצוא חן בעיניך ולפייס לך. וגם הולך לקראתך להקביל את פניך בסבר פנים יפות, התפייס לך. וכן מצינו באהרן "והנה הוא יצא לקראתך וראך ושמת בלבו". תו'.

באנו אל אחיך אל עשו ומצאת חן בעיניו כאשר אמרת. וגם הנה הוא מתוך שמחה ששמת בביאתך ובאהבתך אותך הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבדך, והו עיקר פשוטו, וכן גם "הנה הוא יצא לקראתך וראך ושמת בלבו".

1. אין ברשב"ם הידרשות לד"ה ויהי לי שור וחמור, אך ההמשך בכתב היד "אך (חפץ?) אני למצוא חן בעיניך ולפייס לך" מוצא את הדו בדברי רשב"ם "מצאת חן בעיניו כאשר אמרת".

2. תוכנו של החלק השני של הפירוש לקוח מרשב"ם בלא ספק, אף כי ניסוחו שונה. זהו פירוש מקורי, מנוגד למדרשים ולמקובל, ובגלל זה טרח רשב"ם להדגיש: "זהו עיקר פשוטו".¹⁸ אך יש לתת את הדעת שההפניה לשמות ד, יד כמודפס רשומה בסוף הפירוש, אחרי משפט הסיכום: "זהו עיקר פשוטו", והיא נראית כמעין טלאי סגנוני,

17 מן העניין לעקוב אחרי התפתחות הפרשנות הצרפתית במקרה דנן. רש"י מתלבט בביאור הפועל "יסף", כפי שיוצא מפירושו: "ולא יסף עוד (בראשית לח, כו) — יש אומרים לא הוסיף ויש אומרים לא פסק. ולא יסף (דברים ה, יט) — מתרגמין ולא פסק כי קולו חזק וקיים לעולם. ד"א ולא יסף — ולא הוסיף עוד להראות באותו פומב". לעומתו רשב"ם הוא חד-משמעי: "ולא יסף (בראשית, שם) — ולא הוסיף, שאם אתה מפרשו ולא פסק, היה לו לכתוב ולא יסף עוד מלדעתה. ולא יסף (דברים, שם) — שוב לא נוסף עוד קול גדול כזה בעולם לפי פשוטו, כי כל יסף לשון תוספת, אם יוספים אנחנו, אבל ספו תמו מן בלהות מגזרת האף תספה צדיק עם רשע". ריב"ש: "ולא יסף (בר' שם) — כי חשבה קטלנית". רש"י מתלבט בין שני הפירושים שהוצעו בידי חז"ל. רשב"ם מכריע אך טורח להוכיח את צדקת הכרעתו. ריב"ש מפרש על יסוד הכרעת רשב"ם כדבר מוכן מאליה.

18 קרוב לזה פירש גם ראב"ע: "על דרך הפשט לא חשב עשו לעשות רע לאחיו, והעד 'ויבכו', כאשר עשה יוסף עם אחיו". ראב"ע הרחיב את ביאורו זה בשיטה האחרת לפרשת וישלח, ראה: א' מונרשיין: "ויאין בספריו פשט רק אחד מני אלף" — לדרך ההתייחסות של ראב"ע לפירוש רש"י לתורה", בתוך: עיוני מקרא ופרשנות, כרך ה, מנחות ידידות והוקרה לאוניאל סימן, אוניברסיטת בראליל, רמת-גן תש"ס, עמ' 230.

הוספה שלאחר גמר הניסוח. לעומת זה, בכתב היד ההפנייה לשמות ד, יד משובצת היטב בלשון הפירוש. האם נוספה על ידי רשב"ם במועד מאוחר, או שמא נוספה על ידי מעתיק כתב היד של פירוש רשב"ם, ששמע אותה בבית המדרש כפי ששמעה מעתיק של כ"י וינה 23? אין ברשותנו היום כתב היד של פירוש רשב"ם, ואין אנו יכולים לפתור בעיה זו. חזקוני פירש: "וגם הולך לקראתך להקביל פניך מרוב שמחה. וארבע מאות איש עמו לחלוק לך כבוד". לכאורה יכולנו לשער שהמעתיק שאב מחזקוני, אך קשה, שכן נוסח פירוש חזקוני תלוי בנוסח רשב"ם ("מרוב שמחה" = "מתוך שמחה", "לחלוק לך כבוד" = "לכבודך") ושונה מנוסח כתב היד, ובעיקר חסר בחזקוני הסיוע מן הפסוק בשמות ד.

3. הפירוש בכתב היד מובא בסתם, תו'. כיצד אפשר להסביר שלא ידע המעתיק את מקור הפירוש? הרי זה היה פירוש יוצא דופן כאמור. מכל מקום נעיר שריב"ש נקט עמדה ממוצעת בין הפירוש הרווח — עשיו בא לקראת יעקב ופניו למלחמה — ובין ביאורו של רשב"ם, וכתב: "לא ידענו מה בדעתו אם טוב אם רע וכו'".

22. מא, מז: ותעש הארץ בשבע שני השבע לקמצים

וינה 23

רשב"ם המודפס

ותעש הארץ וגו': שעשת תבואה לרוב שיצאו כמה שיכולים בשורש אחד. כשהיו קוצרים את התבואה היו ממלאים ידיהם בקטיפה אחת ובלעז פויניאש (poignée) ולא היו לוקטים שבל' אחר שבלת כמ' "ועשת את התבואה". תו'.

ותעש הארץ: הוציאה הרבה תבואה כמו "ועשת את התבואה לשלש השנים". לקמצים: בקנה אחד מלא קומץ שבלים, ולכך היה הרבע גדול.

1. רש"י בעקבות אונקלוס מפרש "ותעש" מלשון איסוף, כינוס, "הארץ" — אנשי הארץ, "לקמצים" — "יד על יד", דהיינו: מעט מעט. כלומר: אנשי הארץ אצרו את התבואה קומץ אחר קומץ. כנגד הסברים אלה פירש רשב"ם מה שפירש. ריב"ש מאמץ כנראה את פירוש רשב"ם, אלא שהוא מציע ביאור משלו לביטוי "לקמצים": "לקמצים" — כאילו אדם משליך במלא קומצו בתוך השבלים. לשון בני אדם לומר כך: הם באים כאילו משליכים אותו במלא קומץ, קומשי"ל לשא"י ייטי"ט אפלינ פור"ץ (= com s'il les cut jete a pleine force),¹⁹ ואונקלוס מתרגם 'מקמץ לאוצר'.
2. בכתב היד מפורש "ותעש הארץ" בדיוק כרשב"ם: "תבואה לרוב" = "הרבה תבואה", ואילו ביאורו לביטוי "לקמצים" נראה כצירוף פירושיהם של רשב"ם וריב"ש. הסיום בפסוק שנזכר גם אצל רשב"ם להוכחת משמעות המילה "ותעש" נראה כהוספה מאוחרת.

19 לא יכולנו לוודא את נכונות תעתיק הלעז, ושחורנו אפוא את משמעות המשפט לפי הבנתנו ובעזרתו האדיבה של ידידנו פרופ' מנחם בנית.

23. מז, ח: הבאים מצרימה יעקב ובניו

רשב"ם המודפס

יעקב ובניו: יעקב מחשבון שבעים נפש כמו שמוכח לפנינו לפי הפשט כל נפש בניו ובנותיו של יעקב ולא הכל שלשים ושלש עם יעקב, ורבותינו פירשו וכו'.

וינה 23

הבאים מצרימה יעקב ובניו: למדנו שיעקב מן המניין שלשים ושלש עם יעקב, שבעים בין כולם עם יעקב תו' (?).

התלות ברשב"ם ברורה. ריב"ש כותב בקיצור (להלן לפרק מו פסוק כז): “שבעים עם יעקב ורבותינו אמרו וכו'...”.

24. מז, ח: כמה ימי שני חיך... מעט ורעים

רשב"ם המודפס

מעט ורעים: לפי שנראה יעקב בעיניו זקן יותר מדאי ששאל לו כמה ימי שני חיך השיב לו יעקב מעט הם אבל רעים הם ולכן אני נראה בעיניך זקן יותר מדאי.

וינה 23

כמה ימי שני חיך: ראה אותו הדור זקנה לכן שער ושאל לו כמה ימי שני חיך והוא השיבו שקפצה עליו זקנה שלא נתלכנו שערותיו מרוב ימים כי מעט ורעים היו ימיו ומרוב רעות וצרות (ההמשך קרוע ולא קריא).

1. אין לדעת למי יוחסה תוספת זו בגלל קריעת הדף. מכל מקום תלותה ברשב"ם ברורה, אף כי נוסח כתב היד נראה יפה ומעודן מן הנוסח שברשב"ם.
2. חזקוני מביא את הפירוש שברשב"ם.

הנושא הרחב הנוגע לעניין מסירתם וגלגוליהם בעל פה ובכתב של פירושי מקראות בצרפת בימי הביניים נדון במחקר רק בדרך אגב, ולא זכה עדיין למחקר ממצה ולא למסקנות ודאיות. בעניין זה ראוי להעיר כמה הערות.

א. שתי עובדות בולטות הן: 1. ההוספות נוגעות כולן לספר בראשית בלבד; 2. כמעט כולן מביאות פירושים פשטיים בלבד. ונראה כי יש קשר בין שתי העובדות האלה: הן נוגעות לחלק הסיפורי של התורה, שכן רק בו נטלו מפרשי צרפת חירות לעצמם לפרש בניגוד למדרשי חז"ל.²⁰ לפי צורת הכתב של כתב היד נראה שמעתיק פירוש רש"י הוא שרשם בשולי כתב היד את ההוספות.²¹ מנין שאכן? האם שמען בבית המדרש שלו והעתיקן אחר כך בשולי פירוש רש"י שבהעתקו? אם כן, יהיה עלינו להסיק שבתחילת

20 בפירוש רשב"ם ואפילו בפירוש רש"י ביאורים החולקים על מדרשי ההלכה, אך מספרם מועט מאוד, ואין לראות בהבאתם ביטוי לדרכם החדשה של מפרשי צרפת, כפי שנהג המחקר לטעון. ראה על כך לעיל בפרק י: “דרכו של רשב"ם בפירושו לחלק ההלכתי של התורה”.

21 דברינו אלה, המבוססים על קריאת צילום כתב היד, טעונים כמובן אישור של מומחה שיבדוק את כתב היד עצמו.

המאה ה-14, זמן כתיבתו המוערך של כ"י וינה 23, עדיין נהו תלמידי החכמים אחר הפשטות שנתחדשו אצל רבותינו הצרפתים במאות ה-11 וה-12. כיצד אפוא נסביר את העובדה שלא קם בצרפת מאז תחילת המאה ה-13 אף לא פרשן פשוט אחד? וכיצד נסביר את העובדה שעותקים של פירושי ר"י קרא, רשב"ם, ריב"ש, היו נדירים ביותר, שעה שעותקים של פירוש רש"י, המיוסד ברובו על מדרש חז"ל, היו מצויים בבתי מדרש וגם ברושות אנשים פרטיים, גם בצרפת-אשכנז וגם בספרד, בצפון אפריקה ועוד? לעומת זה, אפשר כמובן להניח שמעתיק כתב היד מצא את ההוספות על גב העותק שממנו העתיק את פירוש רש"י, והוא העתיקן כפי שמצאן. אם כך הדבר, מותר לשער שעותק זה נכתב בתקופה שבה פרשנות פשוטית שלטה בכיפה בבתי המדרש בצרפת, דהיינו במאה ה-12. כלומר כ"י וינה 23 מתעד בעיקרו נוסח פירוש רש"י מן העתיקים הידועים לנו.

ב. מן ההבדלים שמצאנו בין נוסח ההוספות ובין נוסח פירוש רשב"ם המודפס, ומן העובדה שכתב היד מייחס פירושי רשב"ם לפרשנים אחרים או שהוא מביאם בסתם, מותר להסיק שלא היה ברשותו של הסופר חיבורו השלם של רשב"ם, אשר ממנו העתיק את הפירושים. אם כן, מניין העתיקים הסופר? שמא היה בבית המדרש קונטרס שהכיל אנטולוגיה של פירושים, מעין החזקוני וכדוגמת ה"מרדכי" לש"ס? שרה יפת הפנתה את תשומת לב המחקר לאפשרות קיומם של "פירושים קומפילאטוריים" לספרי מקרא שונים.²² שמא עניין לנו כאן במובאות מפירוש קומפילטורי לחומש בראשית?

ג. ניכר הבדל בולט בין רמת הפירושים המיוחסים בכירור לרשב"ם ובין רמתם של הפירושים האחרים. כללית, מגמת הראשונים היא להרחיב את הביאור שבנוסח המודפס ולחזק את יסודו הפרשני, בעוד שהאחרים מסתפקים בהבאת עיקר תוכנם של הפירושים. אנו משערים שהפירושים הראשונים הם פרי לימוד והרחבה של השיטה הפרשנית הפשוטית של רשב"ם. לימוד זה, האם נעשה בהנחייתו של רשב"ם עצמו, או שמא נוהל בבתי המדרש של בעלי התוספות דור או שניים אחרי רשב"ם, כפי שמרמזת כנראה דוגמה 2? מכל מקום הוא מצביע על קיומו של חוג זה. אין לדעת מהם פירות עיסוקו, נוסף לפירושים המעטים המתועדים בשולי כ"י וינה 23, ורק בדיקה בכתבי יד נוספים תקרב אותנו לפתרון קושי זה. גם ההוספות מן הסוג השני מלמדות על נטייה לפרשנות פשוטית בקרב תלמידי החכמים, אך אין בהוספות אלה משום יצירה חדשה, כאמור, והן נראות יותר כפירושי מקראות שהתגלגלו בעל פה מבית מדרש לבית מדרש עד שהחליט סופר כלשהו להעלותם על הכתב. בדרך גלגולם נשכח שם אומנם והם הוכאו בסתם, או אפילו יוחסו לפרשן אחר.

ד. בזכות מה נרשמו דווקא פירושים אלה של רשב"ם לזיכרון בשולי פירוש רש"י, ולא פירושים אחרים של רשב"ם? אמנם בין הפירושים האלה יש אחדים המייצגים היטב את רכוה הפרשנית של רשב"ם, כגון בדוגמאות 2 ו-5, אך במקומות רבים בפירושו הציע רשב"ם פירושים מקוריים, ואלה לא הוכאו כאן.

22 ש' יפת, "פירוש ר' יוסף קרא לאיוב – לדמותם ולתפוצתם של פירושים קומפילטוריים בימי הביניים", עיוני מקרא ופרשנות, כרך ג, ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין, אוניברסיטת בראל, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 195–216.